

E. GALNAITYTĖ

VEIKSLŲ DEFINICIJOS LIETUVIŲ ASPEKTOLOGIJOJE KLAUSIMU

Viena iš sudėtingiausių lietuvių kalbos morfologijos problemų – veiksmazodžių veikslai – intensyviau pradėta tyrinėti pokario metais. Jau 60-aisiais metais buvo parašytos trys disertacijos, nagrinėjančios šią problemą kaip „šalutinę“, bet tiesiogiai susijusią su kitais veiksmazodžio struktūros klausimais¹. Tuo pačiu metu spaudoje pasirodė specialių darbų apie veiksmazodžio veikslus², o 1965 m. buvo parašyta A. Paulauskienės disertacija, apibendrinanti ankstesniųjų tyrinėjimų rezultatus³.

Nežiūrint šio negausaus tyrinėtojų būrio pastangų giliau ir išsamiau atskleisti lietuvių kalbos veikslų specifika, veikslų problema iki šiol tebėra diskutuotina. Galima tik konstatuoti, kad jau tuo metu lietuvių aspektologijoje susiformavo trys beveik skirtingi požiūriai į veiksmazodžio veikslus, atspindintys nevienodą šios kategorijos traktavimą slavų kalbotyroje, o ypač rusų aspektologijoje. Šios kryptys išskiriamos remiantis tuo, kaip kalbininkai supranta patį tyrinėjimo objektą.

* * *

Gramatinės veikslų reikšmės, bendros visiems eigos arba visiems įvykio veikslų veiksmazodžiams, kaip žinome, siejamos su įvairiomis sąvokomis, vienaip ar kitaip reiškiančiomis skirtingą veiksmo pobūdį. Jeigu eigos veikslų reikšmė kalbininkų suprantama beveik vienodai ir šiuo metu nekelia jokių abejonių (kaip veiksmo eiga arba procesas), tai įvykio veikslų reikšmės interpretacija lietuvių aspektologijoje yra gana prieštaringa⁴ ir toli gražu ne tobula.

¹ Tai J. Paulausko disertacija apie lietuvių kalbos veiksmazodžių priešdėlių funkcijas (išspausdinta 1958 m., žr. LiK III), E. Galnaitytės – apie veiksmazodžių priešdėlio *pa-* lietuvių ir *no-* rusų kalboje reikšmes (išspausdinta dalimis, žr. „Kalbotyra“, 1958, t. 1; Славянское языкознание. М., 1959), Z. Dumašiūtės – apie esamojo laiko reikšmes (dalis išspausdinta, žr. MA Darbai, t. 1(12), 1962).

² Žr. L. Dambriūnas. Verbal Aspects in Lithuanian. – LP, 1958, t. 7; L. Dambriūnas. Lietuvių kalbos veiksmazodžių aspektai. Bostonas, 1960; Бух Т. И. К вопросу об изучении вида в литовском языке. – В кн.: Вопросы составления описательных грамматик. М., 1961; E. Galnaitytė. Ginčytini lietuvių kalbos veiksmazodžio veikslų klausimai. – „Kalbotyra“, 1962, t. 4; Галнайтите Э. Особенности категории вида глаголов в литовском языке (в сопоставлении с русским языком). – „Kalbotyra“, 1963, t. 7.

³ Žr. Паулаускене А. Глагольный вид в современном литовском литературном языке. Автореф. канд. дис. В., 1965; jos: Lietuvių kalbos veiksmazodžių veikslai (paskaita studentams neakivaizdininkams). V., 1965; Dabartinės lietuvių kalbos veiksmazodis. V., 1971.

⁴ Plg. J. Safarewicz. Stan badań nad aspektem czasownikowym w języku litewskim. – „Baltoslavica“, 1938, t. 3, p. 2–6.

Pirmosios krypties pradininkas lietuvių aspektologijoje – J. Jablonskis. Jo „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (1922 m.) pažymima, kad veikslais „parodome veiksmą einant arba šiaip ar taip įvykus, pasibaigus“⁵. Panašiai veikslų reikšminį skirtumą aiškina L. Dambriūnas minėtuose darbuose, taip pat ir straipsnyje „Kelios pastabos dėl veikslų sampratos“. Autoriaus nuomone, opozicinis veikslų skirtumas reiškiamas sąvokomis „eiga – įvykis arba trukmė – baigtumas (baigtis)“⁶.

Manytume, kad J. Jablonskio pažiūrų laikosi J. Paulauskas savo darbe „Veiksmažodžių priešdėlių funkcijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje“, nors įvykio veiksmo reikšmės definicija čia gana plati ir siejama su veiksmo ribos bei rezultato pasiekimo sąvokomis⁷. Jos savo ruožtu skaidomos į konkrečias leksines – veiksmo pradžios, galo bei momentinio veiksmo – reikšmes⁸, kurios siejasi su J. Jablonskio gramatikoje nurodytomis įvykio veiksmo skirtybėmis.

Vadinasi, J. Jablonskio, L. Dambriūno ir iš dalies J. Paulausko darbuose įvykio veiksmo definicija grindžiama veiksmo baigimo (baigtumo) sąvoka⁹. Tokios veikslų interpretacijos ištakos yra rusų aspektologijoje¹⁰: ji – viena iš daugelio teorijų, aiškinančių veiksmo kategorijos esmę¹¹.

Antrosios krypties šalininkai (Z. Dumašiūtė, A. Paulauskienė) laikosi nuomonės, kad įvykio veiksmo veiksmožodžių reiškiamas veiksmas suvokiamas kompleksiskai, kaip nedaloma veiksmo visuma¹². Reikšminis veikslų skirtumas šiuo atveju siejamas su veiksmo eigos, procesiškumo – veiksmo visumos sąvokomis.

Tokia teorija rusų kalbotyroje yra žinoma nuo XIX a. pabaigos ir buvo kritikuojama jau minėtoje V. Vinogradovo knygoje. Nežiūrint to, ji yra viena iš dviejų dominuojančių veikslų teorijų šiuolaikinėje rusų aspektologijoje¹³ (plg. процессуальность – неделимое целое arba целостность действия). Tarybinėje as-

⁵ J. Jablonskis. Rinktiniai raštai, t. I. V., 1957, p. 292.

⁶ „Baltistica“, 1975, t. 11 (2), p. 178.

⁷ LiK III, p. 437.

⁸ Ten pat, p. 437–442. Pastabas dėl šių reikšmių interpretacijos žr. E. Galnaitytė. Ginčytini lietuvių kalbos veiksmožodžio veikslų klausimai. – „Kalbotyra“, 1962, t. 4, p. 124–125. Plg. taip pat teisingą L. Dambriūno pastabą dėl būtinumo skirti veiksmo baigtumo ir veiksmo galo sąvokas („Baltistica“, 1975, t. 11(2), p. 178–179).

⁹ Ne visai tikslus yra T. Buchienės teiginys, kad J. Jablonskio gramatikoje atsispindi G. Kuršaičio pažiūros (Бух Т. И. Указ. соч., с. 197) Kaip žinoma, F. Kurschat. Deutsch-Litauisches Wörterbuch. Halle, 1870, XVI–XVIII; Grammatik der litauischen Sprache. Halle, 1876, 130–131).

¹⁰ Plg. J. Jablonskio gramatikos pratarbę, kur pažymima, jog gramatikos reikalui, be kitų vadovėlių, autorius naudojo N. Kulmano ir D. Ovsianiko-Kulikovskio rusų kalbos vadovėliais (žr. Rinktiniai raštai, t. I. p. 184), kuriuose yra analogiškas veikslų aiškinimas.

¹¹ Kritines pastabas šiuo klausimu žr. Виноградов В. В. Русский язык. Изд. 2. М., 1972, с. 391.

¹² Žr. Z. Dumašiūtė. Op. cit., p. 227; Паулаускене А. Глагольный вид..., с. 3; jos: Lietuvių kalbos veiksmožodžių veikslai, p. 3. Plg. taip pat: Мустейкис К. Сопоставительная морфология русского и литовского языков. Вильнюс, 1972.

¹³ Tačiau toks ryšys kartais nenurodomas; plg. minėtus A. Paulauskienės darbus.

pektologijoje šią teoriją atgaivino ir toliau vysto J. Maslovas¹⁴. Taip gramatinės veikslų reikšmės aiškinamos A. Bondarkos¹⁵ ir kitų kalbininkų darbuose¹⁶.

Įdomu pažymėti, kad lietuvių aspektologijoje ši teorija gilesnių šaknų neįleido. Terminas „veiksmo visuma“ be rimtesnės argumentacijos vėlesniuose A. Paulauskienės darbuose buvo pakeistas veiksmo „įvykimo (rezultatiškumo)“¹⁷ arba „įvykio (rezultato)“¹⁸ sąvoka. Nurodžiusi išnašoje, kad „Vartojami veiksmo ribotumo, baigtumo, nutraukimo terminai nė kiek ne geresni už įvykio“, A. Paulauskienė pažymi: „Rezultatas geriausiai skiria eigos ir įvykio veiksmo veiksmožodžius“¹⁹.

Tačiau ir toks įvykio veiksmo reikšmės aiškinimas nėra naujas. Rezultato sąvoka, kaip jau buvo minėta, naudojosi F. Kuršaitis, o vėliau S. Karcevskis²⁰. Šiuolaikinėje rusų aspektologijoje ši koncepcija nėra populiari: jos laikosi I. Mučnikas²¹ ir dar vienas kitas kalbininkas.

Vadinasi, apie įvykio veiksmo reikšmės definiciją, susijusią su veiksmo visumos sąvoka, jau galima kalbėti būtuojų laiku: ją pakeitė apibrėžimas, siejamas su rezultato sąvoka.

Trečiasis požiūris į veikslų reikšmes remiasi veiksmo eigos, proceso – veiksmo ribotumo sąvokomis. Tokia veikslų interpretacija yra akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“²² ir minėtuose šio straipsnio autorės darbuose. Šios koncepcijos šaknų taip pat reikia ieškoti rusų kalbotyroje (pradininkas – V. Vinogradovas²³). Tai antroji iš labiausiai paplitusių veiksmo definicijų rusų aspektologijoje²⁴. Atrodo, ji yra ir perspektyviausia, nes sąvoka veiksmo ribotumas (ограничение действия пределом²⁵) yra pati bendriausia, nesusijusi su leksinėmis veiksmožodžių reikšmėmis bei jų atspalviais.

¹⁴ Žr. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке. – „Известия АН СССР ОЛЯ“, 1948, № 4; jo: Значение данных болгарского языка для общей теории славянского глагольного вида. – В кн.: Славянское языкознание. V международный съезд славистов. М., 1969 ir kt.

¹⁵ Žr. Бондарко А. В., Буланин Л. Л. Русский глагол. Л., 1967; taip pat Бондарко А. В. Вид и время русского глагола. М., 1971 ir kt.

¹⁶ Plg. Рассудова О. П. Употребление видов глагола в русском языке. Изд-во МГУ, 1968; Смирнов Л. Н. Глагольное видообразование в современном словацком языке. М., 1970; Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким, т. II. Братислава, 1960 ir kt.

¹⁷ A. Paulauskienė. Dabartinės lietuvių kalbos veiksmožodis, p. 22.

¹⁸ Žr. E. Jakaitienė, A. Laigonaitė, A. Paulauskienė. Lietuvių kalbos morfologija. V., 1976, p. 130 (toliau – Morfologija). Terminas „veiksmo visuma“ čia vartojamas „baigtiniam, rezultatiniam“ veiksmui paaiškinti. Plg. jau minėtą J. Paulausko darbą (LiK III).

¹⁹ Morfologija, p. 130, 91 išnaša.

²⁰ Žr. ištraukas iš jo darbo „Systeme du verbe russe“ (1927 m.) – В кн.: Вопросы глагольного вида. М., 1962, с. 219–220.

²¹ Мучник И. П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке. М., 1971, с. 103–104. Plg. taip pat: Никитевич В. М. Грамматические категории в современном русском языке. М., 1963, с. 124.

²² Lietuvių kalbos gramatika, t. II. V., 1971, p. 25.

²³ Виноградов В. В. Русский язык, с. 394.

²⁴ Plg. Грамматика русского языка. Т. I. М., 1953; Грамматика современного русского литературного языка. М., 1970. Šios koncepcijos laikosi ir naujausių darbų autoriai, plg.: Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова. М., 1976; Степанов Ю. С. Вид, залог, переходность. (Балто-славянская проблема. I) – „Известия АН СССР, серия литературы и языка“, 1976, № 5.

²⁵ Kai kurie šios koncepcijos šalininkai vietoje minėto V. Vinogradovo termino vartoja „внутренний предел действия“, kuris turi siauresnę prasmę.

Iškeltas visų trijų požiūrių veiksmo definicijos klausimu ryšys su rusų aspektologija anaipatol nemenkina lietuvių kalbininkų tyrinėjimų. Tuo norėta parodyti, kad ne tik veiksmo ribotumo terminas, L. Dambriūno žodžiais tariant, atsirado, „nusižiūrėjus į rusų kalbos gramatikas“²⁶, bet ir visi kiti terminai, vartojami lietuvių aspektologijoje. Ši aplinkybė, atrodo, neturėtų trikdyti: mokslas negali progresuoti izoliuotai. Be to, „pasisavindami“ vienos ar kitos koncepcijos terminą, toli gražu dar nesutapatiname nagrinėjamų reiškinių apskritai. Mokslininkų jau seniai yra įrodyta, kad gramatinės kategorijos, būdingos įvairioms kalboms, turi vienodas abstrakčias gramatines reikšmes, tačiau tos kategorijos skiriasi morfologinėmis išraiškos priemonėmis (plg. linksnio kategoriją lietuvių, rusų ir anglų kalbose). Manytume, kad atrasti naują, labiau tinkamą sąvoką (terminą) lietuvių kalbos veiksmo reikšmei paaiškinti būtų be galo sunku ir vargu ar tikslinga. Tenka tik apgailestauti, kad į šios problemos tyrinėjimą neįsijungia naujų jėgų.

Pastaruoju metu minėti požiūriai į veikslų reikšmes iš „taikaus sambūvio“ stadijos lyg ir pereina į „šaltojo karo“ pozicijas: vienos koncepcijos šalininkai kritikuoja kitos teorijos teiginius, net neįsigilinę į jų turinį. Pavyzdžiui, L. Dambriūno straipsnyje kritikuojama Lietuvių kalbos gramatikos įvykio veiksmo definicija: „veiksmažodžiai, kurių žymimo veiksmo **eiga** yra **nutraukta**, t. y. šiokiu ar tokiu būdu **ribota**, yra įvykio veiksmo“²⁷. Autorius čia įžiūri du „netikslumus“: 1) „įvykio veikslas negali būti siejamas su veiksmo trukme arba eiga (...). Veiksmo eiga arba trukmė, kad ir ribota, vis tiek yra eiga ir iš esmės nesiskiria nuo neribotos eigos“; 2) „įvykio veiksmo negalima apibūdinti veiksmo ribotumu ar nutrūkimu“. Papildęs Gramatikos definiciją žodžiu „įvykis“ (nemanytume, kad terminas „įvykio veikslas“ čia suplakamas su to veiksmo apibrėžimu!), L. Dambriūnas prieina išvadą: „**Įvykis** logiškai negali būti ribotas arba nutrauktas. **Ribota** ar nutraukta gali būti tik **eiga**, bet ne **įvykis**“²⁸ (visur pabraukta cituojant — *E. G.*). Vadinasi, autoriaus ir Gramatikos nuomonės sutampa.

Panašų nepagrįstą priekaištą Gramatikai daro ir A. Paulauskienė. Nurodžiusi, kad įvykio veiksmo veiksmažodžiai padaromi iš eigos veiksmo veiksmažodžių su priešdėliais, kad šie darybiškai susiję veiksmažodžiai „labai dažnai reiškia ne skirtingus veiksmus, o tik skirtingus to paties veiksmo variantus“, A. Paulauskienė išnašoje rašo: „Lietuvių kalbos gramatikoje (II, p. 26) įrodinėjama, kad lietuvių kalbos veikslai yra, kaip ir daiktavardžio giminė, klasifikacinio pobūdžio kategorija, kad tarp eigos veiksmo veiksmažodžio *eiti* ir iš jo padaryto įvykio veiksmo veiksmažodžio *išeiti* esąs toks pats leksinės reikšmės skirtumas, kaip tarp daiktavardžių *siena* ir *užsienis*. Vadinasi, ši gramatika nedaro jokio skirtumo tarp priešdėlinės veiksmažodžių ir daiktavardžių darybos, nors ji aiškiausiai jaučia kalbos vartotojai ir žodynų rašytojai“²⁹. Tačiau nurodytame Gramatikos puslapyje apie veiksmo kategorijos pobū-

²⁶ „Baltistica“, 1975, t. 11(2), p. 178.

²⁷ Lietuvių kalbos gramatika, t. II, p. 26.

²⁸ „Baltistica“, 1975, 11(2), p. 177–178. Šiuos „netikslumus“ autorius iliustruoja eigos veiksmo veiksmažodžiais (plg. *jis dirbo 50 metų, 15 minučių; skaičiau knygą vieną valandą*), išleisdamas iš akių, kad čia tariamas veiksmo ribotumas priklauso nuo kitų žodžių reikšmės. Įvykio veiksmo veiksmažodžių žymimo veiksmo ribotumas nuo kitų žodžių nepriklauso, o yra lyg ir jų semantikos dalis (plg. *išbūti, prasėdėti, uždainuoti, užnešti*). Antra vertus, veiksmo ribotumą L. Dambriūnas supranta kaip veiksmo trukmę tam tikrą laiko tarpą. Gramatikoje šis terminas suprantamas plačiau: veiksmo eiga yra „šiokiu ar tokiu būdu ribota“.

²⁹ Morfologija, p. 137.

dį iš viso nekalbama³⁰, kaip nėra ir veiksmažodžių *eiti, išeiti*. Analogija su priešdėliniais daiktavardžiais duodama, norint pabrėžti darybinę veiksmažodžių priešdėlių funkciją, kuri neretai yra sumenkinama, esą priešdėlis keičia veikslą ir šiek tiek veiksmažodžio reikšmę³¹. Dėl to išnašoje nurodoma, kad „priešdėlinių veiksmažodžių darybą galima palyginti su tais kitų kalbos dalių žodžių darybos atvejais, kai, pridėjus priešdėlį, pakinta ir žodžio reikšmė, ir gramatinė forma (giminė), pvz.: *stalas – užstalė*“³² ir kt. Manytume, kad pasakymas „galima palyginti“ anaipol nereikia „nedaro jokio skirtumo“.

Nors veiksmažodžių ir daiktavardžių su priešdėliais daryba panaši, skirtumas vis dėlto yra. Visų pirma tai, kad veiksmažodžių priešdėliai labai retais atvejais atlieka gramatinę funkciją. Antra, jų darybinės reikšmės yra kiek kitokio pobūdžio, palyginus su daiktavardžių priešdėlių darybinėmis reikšmėmis, kas, matyt, priklauso nuo pamatinio žodžio reikšmės³³. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju priešdėlių vediniai yra savarankiški žodžiai³⁴. Šiek tiek pakeitus A. Paulauskienės frazę, šią polemiką galima baigti klausimu – „kažin ar mokslui toks aiškinimas naudingas“? Visų pirma, matyt, nereikėtų pamiršti mokslinio tikslumo.

Vadinasi, šiuolaikinėje lietuvių aspektologijoje įvykio veiklo reikšmė suprantama trejopai. Kiekvienos koncepcijos šalininkas įsitikinęs, kad jo definicija geriausia³⁵. Pabandykime paanalizuoti jas vienu požiūriu, taikomu gramatinei reikšmei: ar sąvokos, su kuria siejama įvykio veiklo definicija, reiškia veiksmo ypatybę yra bendra ir būtina visiems įvykio veiklo veiksmažodžiams? Jeigu sąvoka (terminas) atitinka šį reikalavimą, ji gali būti traktuojama kaip abstrakti gramatinė įvykio veiklo reikšmė. Ir atvirkščiai, jeigu sąvokos reiškia veiksmo ypatybę būdinga tik kuriam nors veiksmažodžių būriui, ji gali būti suprantama kaip apibendrinta darybinė priešdėlio ar priesagos reikšmė, t. y. veiksmo vykimo būdo reikšmė.

Nors veiksmo baigtumas (baigtis) gana plati sąvoka, vis dėlto jos reiškia veiksmo ypatybę³⁶ nėra būdinga visiems įvykio veiklo veiksmažodžiams. Veiksmo baigtumo nereikia veiksmo pradžios (plg. *papūsti, prakalbėti, suūžti*), determinatyviniai (plg. *pasvajoti, prasėdėti*) veiksmažodžiai³⁷, tačiau jų reiškiamas veiksmas ne-

³⁰ Šis ginčytinas klausimas Gramatikoje liečiamas labai trumpai (plg. p. 29, 9).

³¹ Plačiau dėl veiksmažodžių priešdėlių funkcijų žr. „Kalbotyra“, 1962, t. 4, p. 122–123.

³² Lietuvių kalbos gramatika, t. II, p. 26.

³³ Pavyzdžiui, priešdėlio *už-* vediniai, kaip nurodoma Gramatikoje, „žymi vietą, esančią už to daikto, kuris pasakomas pagrindiniu daiktavardžiu“ (I, p. 426) – *uždūris, užkrošnīs*. Veiksmažodžiai su priešdėliu *už-* rodo, jog jų „žymimu veiksmu kas nors nukreipiama, nukrypsta, patenka už ko nors“ (II, p. 291) – *užkristi, užplaukti, užėiti* už ko.

³⁴ Manytume, kad priešdėlinių veiksmažodžių pateikimas Lietuvių kalbos žodyno viename straipsnyje (lizd), t.y. po nepriešdėlinio veiksmažodžio, nėra rimtas argumentas, griaunantis šį Gramatikos teiginį. Laikydami tokio leksikografijos principo, Žodyno autoriai toli gražu nenuneigia priešdėlinių veiksmažodžių savarankiškumo: jie „dedami į vieną straipsnį su atitinkamais nepriešdėliniais..., bet atskirai iškeliami kaip savarankiški žodžiai su reikšmių aiškinimais ir iliustraciniais pavyzdžiais“ (LKŽ I², p. IX). Be to, Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (V., 1972) tokių lizdų jau atsisakyta.

³⁵ Plg. L. Dambriūnas. Kelios pastabos dėl veikslų sampratos. – „Baltistica“, 1975, t. 11 (2); Morfologija, p. 130.

³⁶ Plg. šių žodžių aiškinimą žodynuose: *baigtis* – ‘baigiamasis rezultatas, galas’ (DLKŽ); *baigtumas* – ‘užbaigimas’ (DLKŽ), ‘užbaigimas, pilnumas’ (LKŽ I).

³⁷ Įrodinėdamas, kad panašūs veiksmažodžiai (*paskaitė, pagulėjo*) reiškia veiksmo atlikimą, L. Dambriūnas remiasi tranzityvaus veiksmažodžio vartojimu: „kadangi tos rūšies veiksmažodžiai faktiškai reiškia tam tikro laiko praleidimą, ką nors veikiant, t.y. veiksmo dalies atlikimą, tai ir

prieštarauja ribotumo sąvokai. Vadinasi, veiksmo baigtumas gali būti suprantamas kaip tam tikros veiksmo vykimo būdų grupės apibendrintoji reikšmė (pvz., veiksmožodžių, reiškiančių veiksmo galą, veiksmo rezultata arba neigiamą rezultata, plg. *suspardyti, užgnaibyti*).

Įvykio veikslo definicija, susijusi su įvykio (rezultato) terminu, iš dalies artima L. Dambriūno apibrėžimui. A. Paulauskienė šių definicijų ryšį lyg ir paneigia, sakydama, kad „svarbiausias įvykio veikslo požymis – ne bet koks veiksmo nutraukimas arba baigimas, o baigtinių veiksmų rezultatiškumas“³⁸. Tačiau baigtinis veiksmas reiškia beveik tą patį, ką ir baigtumas³⁹. Vadinasi, išplėsdama šią sąvoką terminu rezultatiškumas, autorė baigtumo, baigtinių veiksmų sąvoką iš esmės susiaurina: veiksmas privalo būti ne tik baigtas, bet ir rezultatinis. Be to, įvykio veikslo veiksmožodžių apibrėžime randame ir kitokių šio veikslo reikšmės semantinių elementų: „Veiksmožodžiai, reiškiantys **baigtinį, rezultatinį** veiksmą kaip tam tikrą **visumą** (su pradžia ir pabaiga) yra įvykio veikslo“⁴⁰ (pabraukta cituojant – E. G.).

Taigi, įvykio veikslo reikšmė gana sudėtinga: ją sudaro veiksmo baigtumo (arba baigtinio veiksmo), rezultatiškumo ir veiksmo visumos komponentai. Vargu ar tiek semantinių komponentų turinti reikšmė gali būti abstrakti, gramatinė. Antra vertus, kyla klausimas, kiek galėtų būti įvykio veikslo veiksmožodžių, atitinkančių visus šiuos reikalavimus? Visų pirma atkrenta pradžios veiksmo veiksmožodžiai (plg. *prakalbėti, subildėti, uždainuoti*), nes jie nereiškia baigtinio, rezultatinio veiksmo kaip visumos. Tą patį galima pasakyti apie determinatyvinius veiksmožodžius (plg. *patylėti, pravaikščioti*). Pagaliau ir ne visi baigtiniai veiksmai yra rezultatiniai, t. y. žymintys kokią nors veiksmo išdavą, pasekmę ar rezultata (plg. *įeiti, išaušti, pasižiūrėti* ir *pastatyti* namą, *perskaityti* knygą, *suarti* lauką). Rezultato reikšmę turi priešdėliniai veiksmožodžiai, padaryti iš konkretaus veiksmo tranzityviųjų veiksmožodžių, kuriuos A. Paulauskienė vadina kryptingos eigos veiksmožodžiais. Vadinasi, rezultatinė jų reikšmė neatskiriamai susijusi su atitinkamų nepriešdėlinių veiksmožodžių semantika. Tačiau rezultatas, kaip teisingai pažymėjo V. Vinogradovas, – tai tik konkretus veiksmo ribotumo atvejis⁴¹.

Visa tai rodo, kad taip suprantama įvykio veikslo reikšmė nėra bendra ir būtinai visiems įvykio veikslo veiksmožodžiams. Be to, ji iš dalies painiojama su priešdėlių darybine (leksine) rezultato reikšme⁴².

Tokia įvykio veikslo definicija, matyt, sąlygojama ne visai tikslaus veikslo semantikos traktavimo: „Visi galimi veiksmo eigos ir įvykimo būdai ir sudaro

paskaitė knygą reiškia knygos dalies perskaitymą” („Baltistica”, 1975, t. 11 (2), p. 178). Vadinasi, veiksmo dalies atlikimas sąlygojamas dviejų faktorių: tam tikro laiko tarpo ir gramatinio objekto. Tačiau to negalima pasakyti apie intranzityvius veiksmožodžius (plg. *pagulėti, pasvajoti*). Antra vertus, veiksmo dalies atlikimas nėra tolygus veiksmo baigtumui. Be to, neturi rimto pamato ir L. Dambriūno siūlymas grafiškai trukmę pavaizduoti brūkšniu, o baigtumą – „trukmės neturinčiu tašku“ (t. p., p. 178). Taip rusų kalbos veikslus buvo bandę aiškinti K. Brugmanas, B. Delbriukas, A. Mejė. (Šios teorijos kritiką žr. Виноградов В. В. Русский язык, с. 392.)

³⁸ Morfologija, p. 130, 91 išnaša.

³⁹ Plg. A. Paulauskienė. Dabartinės lietuvių kalbos veiksmožodis, p. 23, kur kalbama apie veiksmo eigos ir baigties opoziciją. Šis terminas vartojamas ir poskyryje „Priešdėlinė veiksmožodžių daryba“ (p. 174 ir kt.), taip pat ir straipsnyje „Veiksmožodžių gretinimas veikslo atžvilgiu (veikslų koreliacija)“ – „Kalbotyra“, 1964, t. 10.

⁴⁰ Morfologija, p. 130.

⁴¹ Виноградов В. В. Русский язык, с. 394. Plg. taip pat: Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова, с. 24–25.

⁴² Plačiau apie tai žr. „Kalbotyra“, 1962, t. 4, p. 124–127.

veikslų semantiką⁴³. Veiksmo vykimo būdai šiuolaikinėje aspektologijoje suprantami kaip leksinė (darybinė) kategorija⁴⁴. Su veiksmo kategorija jie glaudžiai susiję todėl, kad vienu veiksmažodžių semantinių-darybinių tipų (veiksmo būdų) reiškiamas veiksmas yra suvokiamas kaip eiga arba procesas (plg. *cypauti, užauti; bėginti, sukioti; auginti, šaldyti; lašenti, šalenti* ir pan.), kitų žymimas veiksmas yra šiaip ar taip ribotas (plg. *aplūžti, prilti; užsibūti, užsikalbėti; prisivalgyti, nusibėgioti; kilstelėti, šūktelėti*)⁴⁵. Veikslų semantika arba gramatinė veikslų semantika traktuojama siauriau: ji siejama su abstrakčių gramatinių eigos ir įvykio veiksmo reikšmių aiškinimu bei jų funkcionavimo kalboje ypatybėmis⁴⁶. Vadinasi, galima sakyti, kad čia veikslų semantika sutapatinama su veiksmažodžio semantika apskritai.

Be to, krinta į akis tai, kad, nagrinėdama įvykio veikslą, A. Paulauskienė nurodo ne visus, o tik keturis „bendriausius veiksmo įvykimo būdus“, primenančius J. Jablonskio įvykio veiksmo skirtybes. Tai: 1) veiksmo galo, 2) veiksmo ribotumo, 3) veiksmo pradžios ir 4) veiksmo staigumo arba akimirkos būdas. Visų šių veiksmo įvykimo būdų veiksmažodžiams, autorės nuomone, būdinga rezultato reikšmė⁴⁷.

Toks teiginys gal ir nekeltų abejonių, jeigu autorė paaikšintų, kaip šis terminas turėtų būti suprantamas. Kol nėra lietuvių kalbos lingvistinių terminų žodyno, manyt, reikia tenkintis tokiu aiškinimu: rezultatas – „išdava, pasekmė, padarinys“ (DLKŽ). Be abejonės, termininė šio žodžio reikšmė turėtų būti platesnė. Nežiūrint šių prielaidų, sunku įsivaizduoti, kad veiksmo pradžios veiksmažodžiai „irgi reiškia baigtinį rezultatinį veiksmą“, juo labiau, kad autorė šį teiginį argumentuoja gana skirtingai, atsisakydama „veiksmo visumos“ sąvokos.

Knygoje apie veiksmažodį sakoma, kad veiksmo pradžios veiksmažodžiais jie vadinami ne todėl, kad „reiškia truncančio veiksmo pradžią, o todėl, kad jie reiškia tam tikro veiksmo **kilimą, perėjimą iš neveikimo į veikimą**. Tolesnė tokio atsiradusio veiksmo **trukmė** yra pasakoma jau **kitais veiksmažodžiais**. Pats veiksmo atsiradimas yra tam tikrų **veikėjo pastangų rezultatas**, todėl veiksmo pradžios veiksmažodžiai reiškia pradinio veiksmo etapo baigtumą“⁴⁸ (pabraukta cituojant – E. G.). Vadinasi, veiksmo pradžios baigtumas aiškinamas ekstralingvistiniais faktoriais. Be to, daugeliu atvejų „veikėjo pastangos“ sunkiai suvokiamos (plg.: *kaktusas pražydo, sušlamėjo lapai, subildėjo durys*).

Morfologijoje šis teiginys įrodinėjamas, veiksmo pradžios veiksmažodžius gretinant su veiksmo galo veiksmažodžiais⁴⁹. Autorės nuomone, „jie skiriasi tik įsivaizduojama **veiksmo trukme**. Kai turime veiksmo galo veiksmažodį, įsivaizduojame, kad veiksmas vyko, pasiekė galinę ribą ir pasibaigė tam tikru **rezultatu**, o kai turime veiks-

⁴³ Morfologija, p. 131. Plg. A. Paulauskienė. Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis, p. 23.

⁴⁴ Plg. Мазон А. Вид в славянских языках. Принципы и проблемы. М., 1958, с. 33; Бондарко А. В., Буланин Л. Л. Русский глагол, с. 11–28 ir kt.

⁴⁵ Kai kuriems rusų k. veiksmažodžių veiksmo vykimo būdams būdinga veikslų koreliacija.

⁴⁶ Plg. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола, с. 10–21; Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова, с. 20–28 ir kt.

⁴⁷ Morfologija, p. 133; A. Paulauskienė. Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis, p. 26. Įdomu pažymėti, kad šie ir kiti veiksmo įvykimo būdai – jau kaip atskirų priešdėlių reikšmės – aprašomi poskyryje „Priešdėlinė veiksmažodžių daryba“ (p. 174–196), neišskiriant ir veiksmo rezultato reikšmės.

⁴⁸ A. Paulauskienė. Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis, p. 30.

⁴⁹ Plg. A. Paulauskienė. Lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslai, p. 18, kur šie veiksmažodžiai gretinami su momentiniais.

mo pradžios veiksmažodį, įsivaizduojame, kad veiksmas **prasideda** ir po to tęsiasi (plg. *darė – padarė* ir *pragydo – giedojo*). Tačiau ir vienu, ir kitu atveju **trukmę** reiškia **nepriešdėliniai** veiksmažodžiai, o priešdėliniai rodo tik **įvykimo momentą** ir **rezultatą**⁵⁰ (pabraukta cituojant – *E. G.*). Be to, pradžios ir galo reikšmės esančios artimos ir todėl, kad yra „galima transformacija: *pragydo* → *ėmė giedoti...*, *sučiulbo* → *ėmė čiulbėti*, *pradėjo čiulbėti*, *pagardo* → *pasidarė gardu* ir t. t.“⁵¹, kad veiksmažodžiai „*pasidarė*, *ėmė*“ reiškia tik veiksmo įvykimą⁵².

Tačiau ir tokia argumentacija nėra įtikinanti. Visų pirma, kalbant apie priešdėlinių veiksmažodžių pradžios ir galo reikšmių tariamą artimumą, nederėtų remtis nepriešdėliniais veiksmažodžiais, kurie yra savarankiški žodžiai, reiškiantys veiksmo eigą arba trukmę visai kitokio pobūdžio, negu įvykio veiksmo veiksmažodžiai (plg. *skaityti*, *sėdėti* ir *paskaityti*, *išsėdėti*). Veiksmažodžių galo veiksmažodžių žymimas veiksmas, be abejonės, šiek tiek tęsiasi (bet tas tęsimasis yra ribotas, susijęs su laiko, erdvės arba objekto sąvoka), pasiekia savo vidinę ribą (plg. *laužas sudegė*, *išaušo rytas*) arba baigiasi rezultatu (plg. *parašė laišką*). Veiksmažodžių pradžios veiksmažodžiai, atvirksčiai, akcentuoja pradinį veiksmo momentą⁵³, po kurio veiksmas dažnųsuk dar vyksta. Grafiškai veiksmo galą galima pavaizduoti →|, o veiksmo pradžią |→. Manytume, kad pradinis veiksmo momentas nesuderinamas su „baigtinio, rezultatinio“ veiksmo sąvoka: baigtas, o juo labiau rezultatinis veiksmas tęstis nebegali.

Antra, veiksmo pradžios veiksmažodžių keitimas žodžių junginiais taip pat neįrodo jų artumo su veiksmo galo veiksmažodžiais. Veiksmažodžiai *ėmė*, *pradėjo* (išskyrus *pasidarė*) žymi ne veiksmo įvykimą ar jo rezultatą⁵⁴, o pradinį veiksmo momentą. Vadinasi, ši galima transformacija – tai tik kitas (aprašomasis) veiksmo pradžios reikšimo būdas (plg. *pražydo* ir *ėmė žydėti*, *sušlamėjo* ir *ėmė šlamėti*). Palyginus su priešdėliniais veiksmažodžiais, šios konstrukcijos labiau akcentuoja prasidėjusio veiksmo trukmę, tęsimąsi⁵⁵. Be to, junginiai su veiksmažodžiais *imti*, *pradėti* neretai yra vienintelis būdas veiksmo pradžiai reikšti: priešdėlinių veiksmažodžių šia reikšme nėra (plg. *imti*, *pradėti* gyventi, pjauti, svajoti, vaikščioti ir kt.).

Taigi bandymai įrodyti, kad veiksmo pradžios veiksmažodžiai žymi „baigtinį rezultatinį“ veiksmą, atrodo, neturi realaus pagrindo. Tas pats pasakytina apie akimirkos ir ribotos trukmės veiksmo veiksmažodžius, nes jų reiškiamo veiksmo rezultatiškumas grindžiamas faktoriais, nesusijusiais su rezultato sąvoka⁵⁶.

Iš to, kas pasakyta, išplaukia, kad veiksmo baigtumo ir baigtinių veiksmų rezultatiškumo (rezultato) sąvokos yra per siauros įvykio veiksmo gramatinei reikšmei aptarti: 1) jos susijusios su darybinėmis kaikurių priešdėlių reikšmėmis, 2) jų reiškiamama veiksmo ypatybė nėra bendra ir būtina visiems įvykio veiksmo veiksmažodžiams.

Atrodytų, kad mažiau panašių trūkumų turi veiksmo ribotumo sąvoka. Ne-

⁵⁰ Morfologija, p. 135.

⁵¹ Ten pat, p. 135. Plg. jos: Lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslai, p. 18. Be to, p. 19 yra dar kitokia argumentacija.

⁵² A. Paulauskienė. Lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslai, p. 18.

⁵³ Panaši išvada yra ir A. Paulauskienės darbuose. Kalbėdama apie būsenos veiksmažodžius su priešdėliu *pa-*, autorė pažymi, kad jie reiškia „tam tikros būsenos atsiradimą“ (Morfologija, p. 135; Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis, p. 30).

⁵⁴ Plg. aprašomąsias konstrukcijas veiksmo galui žymėti L. Dambriūno straipsnyje („Baltistica“, 1975, t. 11 (2), p. 178–179).

⁵⁵ Plg. Č. Grenda. Vaizdingai reikškime veiksmo pradžia. – „Kalbos kultūra“, 1965, Nr. 8.

⁵⁶ Plg. Morfologija, p. 134–136.

žiūrint įvykio veiksmo veiksmožodžių žymimo veiksmo įvairovės, tas veiksmas visada yra susijęs su ribotumo sąvoka, yra šiokiu ar tokiu būdu ribotas. Jeigu sukonkretintume pasakymą „šiokiu ar tokiu būdu ribotas“, t. y. išvardintume visus veiksmo ribotumo atvejus, tai įvykio veiksmo veiksmožodžius suskaidytume į semantinius-darybinius tipus (veiksmo vykimo būdus) pagal apibendrintas priešdėlių ir priesagos *-telē-ti* reikšmes. Pavyzdžiui, veiksmo pradžios veiksmožodžiai žymi veiksmą, ribotą pradžios momento (plg. *prašnekti, sučiulbėti*); deminutyviniai – ribotą veiksmo kiekybės atžvilgiu (plg. *palinkti, pritilti*); determinatyviniai – ribotą laiko atžvilgiu (plg. *išbūti, paskaityti*) ir kt.⁵⁷

Vadinasi, veiksmo ribotumas – tai pati bendriausia reikšmė, būdinga visiems įvykio veiksmo veiksmožodžiams. Ji išplaukia iš labiau konkrečių veiksmo „apribojimų“, t. y. veiksmo vykimo būdų, bet nė su vienu iš jų nesusijusi betarpiškai⁵⁸. Šitaip suprantamas terminas „veiksmo ribotumas“ nesietinas su terminu „riba“, turinčiu siauresnę prasmę.

Gramatikos įvykio veiksmo veiksmožodžių definicijoje greta termino „veiksmo ribotumas“ vartojami jo pakaitalai: „Veiksmo eiga yra nutraukta, šiokiu ar tokiu būdu ribota“. „Veiksmo nutraukimas“, iš tiesų, nėra itin tikslus pasakymas ir todėl pagrįstai kritikuojamas⁵⁹. Tačiau pasakymas „veiksmo eiga yra šiokiu ar tokiu būdu ribota“ pakankamai gerai atspindi įvykio veiksmo veiksmožodžių žymimo veiksmo pobūdį ir yra neišvengiamas: „veiksmo ribotumas“ nevertojamas tokiose konstrukcijose, kaip terminas „veiksmo eiga, procesas“ eigos veiksmo veiksmožodžių definicijoje (plg. veiksmas suprantamas kaip eiga arba procesas).

Taigi veiksmo ribotumo sąvoka, jeigu ji nepainiojama su terminu „riba“, gali būti įvykio veiksmo veiksmožodžių definicijos pagrindas. Ši prielaida toli gražu nereikia, kad veikslų reikšmių klausimas galutinai išspręstas. Opozicinio veikslų skirtumo interpretacija, grindžiama veiksmo eigos proceso – veiksmo ribotumo sąvokomis, atrodo, yra labiausiai atsiribojusi nuo leksinių, darybinių veiksmožodžių priešdėlių ir priesagų reikšmių bei veiksmožodžio semantikos apskritai.

К ВОПРОСУ О ДЕФИНИЦИИ ВИДА ГЛАГОЛА В ЛИТОВСКОЙ АСПЕКТОЛОГИИ

Резюме

В настоящее время виды литовского глагола понимаются и определяются по-разному. Особенно много споров вызывает определение грамматического значения совершенного вида. Некоторые лингвисты считают, что глаголы совершенного вида выражают законченность, совершенность действия (Л. Дамбрюнас и отчасти Й. Паулаускас). По мнению других исследователей, значение совершенного вида связано с понятием результата или результативности (А. Паулаускене). И, наконец, значение совершенного вида интерпретируется как ограниченность действия пределом (Э. Галнайтите).

В статье дан критический обзор указанных точек зрения и сделан вывод, что определение грамматического значения совершенного вида через понятие ограниченности действия пределом является наиболее абстрактным: оно свойственно всем глаголам данного вида и не связано с семантикой отдельных групп глаголов, а также со словообразовательными значениями глагольных приставок и суффиксов.

⁵⁷ Plg. Lietuvių kalbos gramatika, t. II, p. 25.

⁵⁸ Veiksmo ribotumo nederėtų sutapatinti tik su veiksmo ribotumu laiko atžvilgiu, t. y. su vieno veiksmo vykimo būdo reikšme. (Plg. „Baltistica“, 1975, t. 11 (2), p. 178; Morfologija, p. 134–135.)

⁵⁹ Žr. „Baltistica“, 1975, t. 11 (2), p. 177–178; Morfologija, p. 130.